

П'ЯТЬ ДОСЛІДНИЦЬКИХ СЮЖЕТІВ

З есеїсткою, поеткою і прозаїком, лауреатом Нобелівської премії з літератури Гертою Мюллер пов'язано чимало цікавих для уважної аналітики ракурсів-сюжетів. Кожен із цих дослідницьких сюжетів може становити цілком самодостатній напрям і водночас слугувати необхідним та незамінним складником у процесі формування її повноаспектного образу-портрету. Стишло окреслюю основні з цих сюжетів-ракурсів.

СЮЖЕТ ПЕРШИЙ. ТОПОС І ЕТНОСФЕРА НАРОДЖЕННЯ

Німецька письменниця Герта Мюллер (Herta Müller) народилася 17 серпня 1953 року в селі Ніцкідорф, що розташоване в тій частині Банату, яка входить до складу Румунії. Банат — територія з цікавою та динамічною минувиною. Це історична область у Південно-Східній Європі поміж Трансільванськими Альпами й річками Тисою, Мурешем (Марошем) та Дунаєм. Упродовж X–XI століть Банат мав статус феодалного утворення, з XII ст. перебував під владою Угорського королівства, у XVI ст. був завойований Османською імперією. З 1718 року — за Пожаревацьким мирним договором — Банат контролює династія Габсбургів, він стає частиною Австро-Угорщини. Відтоді на території Банату мешкають німецькомовні громади. 1920 року — за Тріанонським мирним договором — Банат був розділений між Югославією та Румунією. Східні землі Банату відійшли до Румунії.

Герта Мюллер чутливо усвідомлює і загострено відчуває свою причетність до геота етнопростору Банату, який, утім, викликає в неї доволі складні, нерідко гіркі емоції та рефлексії. В есе «Пристосування тон-

Герта Мюллер

ких вулиць», видрукованому в часописі «Иностранная литература» (2005, № 4), вона чітко й відверто говорить про себе, що «народилася в швабському світі Баната», що в роки Другої світової війни «німецький острівцець посеред Румунії ... не тільки марнославився свастикою», що її «батько, дядько, сусіди служили в Гітлера», що вони й такі як вони «перейняли мову Гітлера, стали веселими й хамуватими», що «вони сподівалися, що їхні кукурудзяні поля, шовковичні дерева, будинки і кірхи оголосять в один прекрасний день нацистською Німеччиною, що війна, яку веде Гітлер, пе-

---

© ГОЛОБОРОДЬКО Ярослав Юрійович. Доктор філологічних наук. Завідувач кафедри теорії і методики викладання гуманітарних дисциплін Південноукраїнського регіонального інституту післядипломної освіти педагогічних кадрів (Херсон). 2009.

ретворить їх із німецької меншини на панів цієї землі» (усі цитати — С.84). У контексті регіонально-національного самоусвідомлення Герта Мюллер вдається до вислову «земляки з Баната», щоправда, додаючи при цьому — «якщо можна їх так назвати», і акцентує увагу на конфліктному характері стосунків із ними (С.83). Цей факт, ця обставина — життєдайна вкоріненість у соціум Банату, а через нього і Румунії — позначилися як на долі, так і на художньо-аспектному виборі письменниці.

У дитинстві Герта Мюллер розмовляла виключно німецькою мовою. Це уможлиблювалося тим, що, як вона відзначала в інтерв'ю журналу «Профіль» (№ 26, 2008), німецькомовні громади в Румунії вели здебільшого ізольований спосіб життя і мали власні дитячі садки, школи, пресу, телебачення, які, втім, відрізнялися ідеологізованістю. Румунську мову, за словами письменниці, викладали в школі 2–3 години на тиждень, учителі були з Ніцкідорфа і самі не надто добре володіли румунською, яку Герта Мюллер вивчила в підлітковому віці, причому переважно для суто практичних потреб — заради спілкування з ровесниками та в крамницях, коли їй доводилося виїжджати із села.

СЮЖЕТ ДРУГИЙ. ПЕРИПЕТІЇ ДОЛІ

Університет Герта Мюллер закінчила в Тимішоарі — адміністративному центрі Банату, ставши фахівцем із румунської та німецької літератур. 1976 року вона влаштувалася на машинобудівному заводі перекладачем, про свою роботу на якому зізналася «Профілю»: «...Я, як й інші мої співвітчизники, намагалася працювати якомога менше і гірше», оскільки була переконана, що система обманює її все одно більше, ніж вона систему.

1979 року, як повідомляють численні інтернет-джерела, через відмову співпрацювати з таємною поліцією Герта Мюллер

втратила посаду перекладача. Після цього вона працює вихователькою в дитячому садку, практикує приватні уроки німецької мови. Належачи до натур акцентовано-сенситивних, ментально вразливих, вона драматично сприймає і не менш драматично переживає духовно-психологічну атмосферу тодішньої Румунії. «Мій психічний стан був жахливим, в мене постійно ставалися нервові зриви. Тільки після того, як я залишила країну, я зрозуміла, наскільки сильною була моя психічна травма від цього режиму. Я дуже боялася, щоб режим не оголосив мене божевільною, бо тоді це була б їхня перемога», — підкреслювала письменниця 2008 року в інтерв'ю журналу «Профіль».

1987 року разом із чоловіком Ріхардом Вагнером вона переїжджає до ФРН і оселяється в Західному Берліні. Живучи в Німеччині, Герта Мюллер наполегливо пише, систематично видає книжки, часто виступає з лекціями в університетах ФРН, Швеції, США, веде активну громадську діяльність.

СЮЖЕТ ТРЕТІЙ. КОНСТРУКТИ І ПРІОРИТЕТИ ТВОРЧОСТІ

Писати Герта Мюллер одразу почала німецькою мовою. 1982 року в Бухаресті виходить друком перша її книжка — збірка короткої прози «Niederungen» («Низовини», німецькою мовою), що зазнала суттєвих цензурних втручань. За два роки у ФРН цю книжку було видрукувано повним обсягом і відзначено низкою премій. 1984 року в Бухаресті вона опублікувала наступну збірку оповідань — «Drückender Tango» («Обтяжливе танго»).

У Німеччині надруковано нові її книжки: збірку оповідань «Barfußiger Februar» («Босоногий лютий», 1987), повість «Der Teufel sitzt im Spiegel» («Диявол знаходиться у дзеркалі», 1991), збірку есе «Hunger und Seide» («Голод і шовк», 1995), «Der König

verneigt sich und tötet» («Король кланяється і вбиває», 2003), романи «Der Fuchs war damals schon der Jäger» («Лисиця була вже тоді мисливцем», 1992), «Herztier» («Усерцізвір», 1994), «Heute wär ich mir lieber nicht begegnet» («Сьогодні я не бажаю зустрічі з собою», 1997), збірку віршів «Im Naarknoten wohnt eine Dame» («Жінка живе в жмутку волосся», 2000) тощо.

Герта Мюллер належить до митців, які постійно рефлексують над своїми текстами, творчим розвоєм і власною естетикою. У судженнях письменниці закумульовано чимало інформаційного матеріалу, що спроможний виконувати роль путівника в процесі обсервації її водночас різножанрової та цілісної творчості. В есе «Пристосування тонких вулиць», перекладеному й опублікованому в «Иностранной литературе» (№ 4, 2005), вона висловила думку, що може потрактовуватися як її аксіологічне кредо: «Література — слово прісне. Літературі я ані півслова не винна, всі слова я винна самій собі. Собі одній, адже це я хочу висловити те, що мене оточує» (С. 83). Для Герти Мюллер письменництво є передусім внутрішнім процесом, акцентованим процесом пошуку слова, ба навіть словостилу — влучного, конкретного, метафоричного, концентрованого, місткого і концептуального.

У прозі, есеїстиці, поезії вона насамперед працює зі словом, прагнучи максимально виразного і рельєфного вербально-емоційного малюнку, що активізує, стимулює, а то й провокує напружену діяльність мозку. Для неї конче важливим, необхідним є процес пізнання макросвіту й розпізнання його конкретних образів. Надмета письменниці, якщо скористатися одним із її висловів і дещо трансформувати його, — «збуджувати впорядкований світ» тих, хто звичаївся до душевного спокою і психологічного комфорту. Її манера письма поєднує чітку вивірену предметність і насичену

самобутню образність. Вона зазвичай пише про нескладні реалії — проте пише доволі складно. Пише напружено, експансивно, заглиблено і, сказати б, саморозкрито. Герті Мюллер притаманна афектна індивідуальність стилю, що неможлива без сконденсованих експресивних спалахів. Вона пише так, немовби постійно, щоденно, щохвилино переживає те, що стало драматичним надбанням її інтелектуальних почуттів та емоційних думок.

В основі есейних, прозових, поетичних текстів Герти Мюллер — утвердження культу духовно незалежної особистості. Основним матеріалом її текстів слугує особистий досвід — враження дитинства, підліткових і молодих років. Основний художній простір — Банат, Румунія і ментальний рельєф провідного персонажа, який чутливо пропускає крізь себе і по-максималістському переживає в собі всю строкату навколишню конкретику — побутову, стосункову, мисленнєву, подієву, макросоціумну, а ще усвідомлює, передумує та переусвідомлює кожен штрих, кожную деталь, кожен вислів, що вросли, в'їлися в тканину його загострених почуттів і пульсаційної свідомості.

Марк Белорусець, перекладач і коментатор творчості Герти Мюллер, у розвідці «Я сама про себе пам'ятаю» конститує положення, що спроможне виконувати функції як вихідної тези, так і підсумкового висновку: «Куди б вона не повертала погляд, він незмінно повертається до Румунії Чаушеску», конкретизуючи при цьому, що своїми текстами «Герта Мюллер свідчить про існування людини в умовах диктатури, про людський ландшафт «при тоталітарному режимі», про випробування страхом, насиллям, відчуженням» («Иностранная литература», 2005, № 4, С. 99). Акцентуючи на її навіренності на антитоталітарну проблематику, в тій же студії він наводить слова письменниці, що ними вона не лише озна-

чує присутність своїх віршів, у яких також «проступає Румунія і проступає диктатура», але й зауважує в цьому контексті, що «нехай вони (себто Румунія і диктатура — Я. Г.) більше не на передньому плані і не кидаються одразу в очі, але в моїх текстах вони наявні, навіть якщо тема інша» (С. 99–100).

І наведена характеристика Марка Белорусця, і самохарактеристика Герти Мюллер звучать досить політизовано. Можливо, навіть із демонстративною політизованістю. За своєю природою Герта Мюллер — художник тонких душевних поривань і чутливо відчуті метафорики, що, втім, спроможне поєднуватися із жорсткістю погляду й безапеляційністю суджень. Значно багатшим, гнучкішим і, гадаємо, глибиннішим є інше спостереження Марка Белорусця, яким він ухопив, зафіксував, виокремив духовну замкненість письменниці на банатсько-румунському просторі, її художню пріреченість на розроблення його образів, проблем і мотивів: «Герта Мюллер, виїхав, так і не змогла залишити цю країну. Вона в ній залишається в усіх її книжках — разом із хмарами, деревами, собаками, коровами, партфункціонерами, дисидентами і ґрунтом» («Иностранная литература», 2005, № 4, С. 100).

Тексти Герти Мюллер завжди особистісні й ґрунтуються на реальних фактах, проте зовсім не обов'язково, щоб усі художньо поінтерпретовані події відбувалися саме з нею. Оприявлені в романах реалії нерідко відбувалися з іншими людьми, проте все одно ці реалії передавали, виражали образно-настроєві обертони самої письменниці. Досвід інших життів, долі, ментальних зламів вона наповнювала власне-суб'єктивною образністю, концептуальністю. Герта Мюллер усвідомлює свою залежність від багатоскладових покладів дійсності. Щобільше, її естетична свідомість відверто декларує пріоритетність навколишньої дій-

сності над художнім мисленням, що було підтверджено й в інтерв'ю «Профілю»: «Література не може відокремитися від реальності, як би їй цього не кортіло. Навіть найбільш експериментальна. З допомогою літератури можна лише краще зрозуміти реальність, допомогти собі впоратися з нею, але не втекти» від неї.

За словами письменниці, її книги не варто розцінювати як документальні свідчення, проте ефект достовірності, достеменності змальованих епізодів, сцен є постійним супутником її прози, передовсім романів. У Герти Мюллер, безумовно, простежується пресинг реалістичної стилістики, проте водночас у її текстах відчувається зарядженість умовними, фантазмагоричними і навіть казково-фантомними реаліями. А її вірші, що являють собою текстові колажі, позаяк зведені-складені-змонтовані зі слів, що вирізані з періодичних видань, представляють одну з моделей експериментально-семантичної поезії.

СЮЖЕТ ЧЕТВЕРТИЙ. ІСТОРІЯ, ГЕРТА МЮЛЛЕР ТА УКРАЇНА

Роман «Atemschaukel» («Ритм дихання»), написаний спільно із Оскаром Пастіором — відомим німецьким поетом, який теж, до речі, румунського походження, був опублікований у Мюнхені 2009 року. Цей роман, як і попередні, також ґрунтується на реальних подіях і процесах. Після того як радянські війська ввійшли до Румунії, значну частину німецької громади було інтерновано на Україну. Так, мати письменниці опинилася на східноукраїнських землях, коли їй було сімнадцять, і пропрацювала там п'ять років, поки не повернулася звідти 1950-го. Оскар Пастіор теж був у юнацькому віці інтернований для примусових робіт. Говорячи про фактографічну основу нового твору, Герта Мюллер концептуально зауважила, що це «заснований на автобіографічних мотивах роман про досвід

депортації, у тому числі й про те, що довелося пережити самому Оскару в радянських таборах на території нинішнього Донбасу під час Другої світової війни» («Профіль», 2008, № 26).

Працюючи над цією книгою, Герта Мюллер розпитувала інших інтернованих, намагалася збирати матеріали, свідчення, спогади про ті події. Вона відзначала, що робота зі збирання конкретного матеріалу просувалася важко, оскільки людська пам'ять або стерла чимало деталей, придатних для художнього тексту, або навмисно не бажала пригадувати їх. Коли Оскар Пастіор помер, Герта Мюллер, продовжуючи їхню справу, завершила роботу над романом. В інтерв'ю «Профілю» вона наголосила на тому, що «це наша спільна книжка» і «я не змогла б одна підписатися під книжкою, в якій стільки від нього». «Atemschaukel» написано у форматі автобіографії, поданої від імені Леопольда Ауберга, який у юному віці потрапляє до табору в Новогорлівці й детально переповідає відчуття, спостереження, ситуації «вимушено-українського періоду» свого життя.

Збираючи матеріал до цього роману, Герта Мюллер відчула потребу побачити і, так би мовити, пережити Україну, точніше ті міста на сході, у яких були трудові табори для депортованих. Із цією метою вона побувала в Дніпропетровську, Горлівці, Донецьку, Єнакієвому, Кривому Розі. В есе, видрукованому в «Иностранной литературе» за 2005 рік (№ 4), письменниця виклала свої спостереження над побаченою українською реальністю. Ці рефлексії не просто критичні — вони гострокритичні. Місцями, сказати б, різкі. У них строкато, буйно перемішалася побутове й соціумне, ментальне й зовнішнє, суб'єктивне й емоційне, етнографічне й рефлексійне. Україна вразила її.

Герту Мюллер вразило те, що «там через вугілья і металургію при сонячному світлі

темно як уночі», що «усьому, що із заліза, на Україні прийшов кінець, усюди — від водопроводних кранів до заводських силуетів — одні проіржавілі остови», що «країна, якій дозволили залишити радянську імперію», не зробила ніякого висновку з «цієї так необхідної перемоги над Гітлером» і що ця перемога «для звичайної людини не спокута ані життям у якості індивідуума, ані особистим щастям» (С. 87). У своїх українських мікромалюнках і макрооцінках Герта Мюллер постає передусім художником-метафориком, який із емоційною узагальненістю намагається виразити сутність деталей і реалій, що при першому сприйнятті найбільше збентежили, а то й свідомісно травмували її, як, наприклад, той факт, що в тих містах, які вона відвідала, «в кожному парку стоїть танк із Другої світової», у якому вона насамперед і передусім побачила символ того, що Україна «через цілих шість десятиліть після війни все ще — мародер перемоги» (С. 87). Національна і загальна історія продовжують хвилювати, ба навіть нуртувати в Герті Мюллер з не меншою силою, ніж на тих українських землях, дух яких вона спробувала пропустити крізь себе.

СЮЖЕТ П'ЯТИЙ.

ЛАУРЕАТ НАЙПРЕСТИЖНІШОЇ ПРЕМІЇ

К оли 8 жовтня 2009 року в Стокгольмі постійний секретар Шведської королівської академії наук Петер Енглунд оприлюднив ім'я Герти Мюллер як нового лауреата Нобелівської премії, для багатьох цей вибір був малоочікуваним, щоб не сказати категоричніше. На думку експертів, найвірогіднішим лауреатом цього року вважався Амос Oz (Ізраїль), високі шанси на присудження Нобелівської премії, за версією букмекерів, також були в Ассії Джебар (Алжир), Хуана Гойтісоло (Іспанія), Адоніса (Сирія). Серед номінантів виділялися такі широковідомі постаті, як Джойс Керол

Оутс (США), Маріо Варгас Льюса (Перу), Ахмед Салман Рушді (Велика Британія), Харукі Муракамі (Японія). Проте вже стало своєю традицією, що Нобелівський комітет із літератури може приймати рішення, доволі несподівані для світової літературної громадськості. Тут доречно звернутися до аспектів історії заснування та присудження Нобелівської премії.

Своїм заповітом, підписаним 27 листопада 1895 року, Альфред Бернгард Нобель, як відомо, визначив створення фонду й окреслив, що «призначення його — щорічне нагородження грошовими призами тих осіб, які упродовж попереднього року зуміли принести найбільшу користь людству». Серед п'яти премій одна була літературною і мала присуджуватися «особі, яка у галузі літератури напише видатний твір ідеалістичного спрямування». У цьому формулюванні базовим є критерій «видатний твір», що апріорі передбачає наявність потужного культурно-естетичного резонансу, пов'язаного з літературним текстом і, безперечно, його автором.

За роки існування Нобелівської премії з літератури (себто з 1901 року) її лауреатами стало чимало визначних письменників, серед яких — Редьярд Кіплінг (1907 року), Рабіндранат Тагор (1913), Ромен Роллан (1915), Томас Манн (1929), Герман Гессе (1946), Ернест Гемінгвей (1954), Михайло Шолохов (1965), Пабло Неруда (1971), Габріель Гарсія Маркес (1982), Кендзабуро Ое (1994), Орхан Памук (2006) та ін.

Проте серед літературних нобеліантів є і персоналії, які або не мали стосунку до художньої літератури, як, наприклад, історик Теодор Моммзен (1902), філософи Анрі Бергсон (1927) і Бертран Рассел (1950), або були маловідомими світовій культурній громадськості, як, скажімо, Даріо Фо (1997) та Гао Сінцзян (2000). Які ж основні причини могли вплинути на Нобелівський комітет, щоб його вибір зупинився

на персоналії Герти Мюллер, яку експерти не розглядали серед реальних претендентів на «літературного Нобеля»-2009?

Герта Мюллер — пронизливо семантична письменниця, яка завжди відзначалася рельєфно вираженими соціумними запитами й зацікавленостями, що зазвичай підтримує Нобелівський комітет. Це могло бути потрактовано як принесення «найбільшої користі людству». Щобільше, у романах та есе вона постає інтелектуалкою з гострим соціополітичним зором, яка позиціонує себе як послідовну опонентку диктаторським режимам і протистоїть тоталітарним духовним доктринам, що також неодноразово враховував Нобелівський комітет, який узагалі надзвичайно чутливий до такої проблематики.

Її книжки прози й есеїстики перекладено різними європейськими мовами, у тому числі й шведською, що є знаковим для Нобелівського комітету. У Швеції — на цій обставині доцільно наголосити окремо — перекладено всі її книжки, і Герта Мюллер регулярно відвідує цю країну, приїжджаючи на різноманітні зустрічі. А збірка есе «Король кланяється і вбиває» 2008 року в Швеції потрапила до переліку десяти найкращих книжок, що написали жінки за останній час. Окрім цього, її твори перекладено китайською, японською і турецькою мовами.

Якщо ж до цього додати, що Герта Мюллер систематично виступає в Європі на літературно-наукових акціях і книжкових форумах, зібрала доволі представницьку колекцію — понад двадцять — різноманітних літературних премій і нагород, то формулювання Нобелівського комітету, за яким вона «із зосередженістю в поезії та щирістю в прозі змальовує життя знедолених», цілком характерологічно виражає сутність її діяльної натури і концептуальної творчості. Як, утім, виражає й те, що без соціополітичного чинника у визначенні Нобелівського лауреата цього разу не обійшлося також.